Спеціалізованій вченій раді Д 26.062.21 у Національному авіаційному університеті Міністерства освіти і науки України

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора юридичних наук Базова Віктора Петровича, професора кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Національного університету біоресурсів і природокористування України на дисертацію Ковальова Артема Вадимовича на тему: «Імплементація міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні» на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, спеціальність 12.00.11 – міжнародне право

Актуальність теми дослідження.

Посилена увага світового співтовариства на універсальному, регіональному і наднаціональному рівнях до проблематики прав і свобод людини, міжнародно-правового статусу людини і громадянина, його диференціації і класифікації підкреслює важливість даних інститутів, відповідних галузей і підгалузей міжнародного права. Фактично із середини XX століття такі міжнародні організації як ООН, Рада Європи, згодом і ОБСЄ, Європейський Союз одним з ключових напрямів своєї діяльності визначили забезпечення прав і свобод людини, вразливих категорій населення, серед яких можна виокремити засуджених осіб. Згадані організації активізували міжнародну правотворчу діяльність у напрямі розробки, прийняття і реалізації міжнародно-правових стандартів з питань прав і свобод засуджених, створення і забезпечення функціонування необхідних інституційних механізмів. Так, успішними видаються організація і діяльність Комітету проти катувань, Комітету з попередження злочинності і боротьби з нею, Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню; Європейського комітету з проблем злочинності, Європейського суду з прав людини, а також міжнародних неурядових організацій, зокрема, Міжнародної асоціації допомоги в'язням тощо.

Отже, за результатами міжнародних ініціатив, спрямованих на належну регламентацію, забезпечення реалізації, охорону і захист, відновлення порушених прав і свобод засуджених створено певну систему міжнародно-правових стандартів прав і свобод засуджених. Відповідно ними передбачено ряд зобов'язань для держав-членів згаданих організацій і власне самих організацій, їх органів і т.д. Разом з тим, у наукових дослідженнях неодноразово стверджували автори про певні європейські пенітенціарні традиції, тенденції і закономірності реформування національних

Вх. № Д 26.062.21/25
08.03.2024 р.

пенітенціарних систем, що відзначаються модернізацією, гуманізацією законодавства окремих держав стосовно захисту прав і свобод засуджених, окремих їх категорій, зокрема, неповнолітніх, жінок і т.д., належного поводження з ними, подальшою ресоціалізацією. Безумовно цьому сприяла належна імплементація міжнародно-правових стандартів у даній сфері, кодифікація законодавства, зміна організаційно-правових, ідеологічних та інших засад функціонування пенітенціарних систем.

На жаль, у науковій літературі, особливо міжнародно-правовій, недостатньо підготовлено дисертаційних та інших монографічних праць, присвячених заявленій проблематиці. Це стосується і питань забезпечення права на охорону здоров'я, на працю, на соціальний захист, на належні умови утримання, на інформацію, на освіту засуджених та багатьох інших. А у контексті невідкладної потреби оновлення національного законодавства у даній сфері, у тому числі з урахуванням сучасних викликів і загроз, євроінтеграційного курсу України лише посилюється актуальність даної теми дисертації.

Зв'язок з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження підготовлено у межах науково-дослідних тем Інституту законодавства Верховної Ради України (номери держреєстрації 0111U000578, 0111U000579, 0103U007975, 0104U006941), а також науково-дослідної теми «Міжнародні стандарти міжнародних організацій та їх імплементація державами-членами» (номер державної реєстрації 69-2021/150106) факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету. Вона спрямовані на реалізацію Конституції України 1996 р., Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 р., Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» 2005 р.; Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, визначених Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. №722/2019; Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021; Національної стратегії зі створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, схваленої Розпорядженням Кабінету Міністрів України № 366-р від 14 квітня 2021 р.; Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року та затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.12.2022 р. №1153-р. та ін.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна і достовірність.

Викладені у роботі Ковальова А.В. наукові положення, висновки і рекомендації загалом є науково обґрунтованими, оскільки при їх підготовці

використано різноманітні наукові позиції і підходи, значну нормативну і доктринальну джерельну базу. При цьому автором на основі їх узагальнення і критичного аналізу аргументовано власні висновки і пропозиції.

Вдалим є викладення мети дисертації, саме комплексне дослідження теоретичних і практичних проблем імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених, а також обґрунтування на цій основі положень, висновків, пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення даного процесу в Україні, належного забезпечення прав та свобод засуджених. На її основі визначені дисертантом завдання, що за підсумками дослідження вдалось досягти.

Серед обґрунтованих положень наукової новизни, викладених дисертантом, слід виокремити такі нові наукові результати:

– розроблене автором розуміння європейської системи захисту прав і свобод засуджених, що становить комплексне явище, засноване на міжнародній системі захисту прав і свобод засуджених, реалізується на європейському рівні за допомогою договірно-правового та інституційного механізмів;

– обгрунтовано національну модель імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні, її нормативно-правову, організаційно-управлінську, предметно-функціональну та інші складові;

– узагальнено значення прецедентної практики Європейського суду з прав людини, діяльності Європейського комітету з питань запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує людську гідність, поводженню чи покаранню, Європейського комітету з проблем злочинності, Європейського комітету з соціальних прав для європейської системи захисту прав і свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових зобов'язань у даній сфері;

– типологізацію прав і свобод засуджених, відповідних міжнародно-правових стандартів, а також принципів (загальних і спеціальних) і систему гарантій захисту (міжнародного, регіонального, наднаціонального і національних рівнів) прав і свобод засуджених;

– положення щодо підвищення ефективності роботи пенітенціарної системи, інших органів та установ Міністерства юстиції України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, забезпечення їх координації та взаємодії, з урахуванням кращих європейських та інших зарубіжних практик;

– форми і напрями здійснення громадського контролю під час усіх складових процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, міжнародного і громадського моніторингу, а також підбору, підготовки, навчання і підвищення кваліфікації персоналу органів і установ пенітенціарної системи;

– пропозиції щодо удосконалення порядку подання звернень і скарг у випадку порушення прав і свобод засуджених; забезпечення їх доступності і результативності розгляду;

– розвиток концептуальних підходів стосовно становлення і розвитку європейської пенітенціарної традиції, міжнародної і європейської кримінології, пенології, ювенальної пенології;

– положення стосовно недопущення дискримінації за будь-якими ознаками і забезпечення гендерної рівності під час підбору, підготовки, діяльності персоналу органів і установ пенітенціарної системи;

– форми і методи роботи уповноважених органів, організацій на здійснення імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених, їх взаємодії з громадянським суспільством, національними і міжнародними експертами;

– напрями і способи адаптації конституційного, адміністративного, трудового, освітнього, медичного, кримінально-процесуального і кримінально-виконавчого законодавства України до Європейських пенітенціарних правил та інших стандартів та інші.

Достовірність й обґрунтованість положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дослідженні Ковальова А.В. посилюється використанням багатоаспектної і мультидисциплінарної методології. Вона зумовлена міжгалузевим характером дисертації, вибором автором оптимальним методів, і принципів наукового дослідження. На стор. 3-4 автореферату, стор. 19-20 дисертації, а також у підрозділі 1.1 він обґрунтовує методологічну основу дослідження, що становить сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових, конкретно-наукових і спеціально-правових методів наукового пізнання. Вони підібрані виходячи з поставленої мети і завдань роботи, специфіки її предмета й об'єкта. Так, закономірним стало використання діалектичного, порівняльно-правового методу, історико-правового, антропологічного, гносеологічного, герменевтичного, формально-юридичного, логіко-юридичного, синергетичного, структурно-функціонального, соціологічного та інших методів. Знаковим є розкриття сутності й особливостей досліджуваних інститутів, джерел і механізмів забезпечення прав та свобод засуджених, імплементації міжнародно-правових стандартів і зобов'язань у даній сфері за допомогою компаративістського, системного і комплексного підходів, принципи плюралізму й всебічності, об'єктивності й детермінізму, міждисциплінарності тощо. Завдяки методам правового моделювання і прогнозування вдалось сформулювати ряд пропозицій щодо удосконалення національної моделі імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні. Отже, може відзначити значне у*досконалення*

методологічного інструментарію дослідження імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні.

Інформаційну та емпіричну основу роботи становлять аналітичні матеріали, енциклопедичні й довідкові видання, дослідження українських і міжнародних експертів, результати моніторингової діяльності, наукові періодичні видання, публіцистика тощо; а нормативну основу дисертації – Конституція України, законодавство України і деяких зарубіжних держав з питань захисту прав та свобод засуджених, міжнародно-правові акти ООН, Ради Європи, інших міжнародних організацій.

Оцінка змісту, структури і завершеності дисертації.

Дисертаційне дослідження Ковальова А.В. за структурою є логічно викладеним, за змістом відзначається послідовністю викладення, зваженістю і системністю. Тема, мета і завдання дисертації узгоджуються з текстовим матеріалом анотації, розділів і підрозділів, висновків. Останні є аргументованими і представлені у положеннях наукової новизни, сформульованих висновках і пропозиціях дисертаційного дослідження. Тому можна стверджувати про самостійність і завершеність рецензованої праці, що містить конкретні наукові результати щодо стану імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні в сучасних умовах, відпвоідних пропозицій удосконалення даного процесу.

Вона містить наступні структурні частини: анотацію, вступ, перелік умовних скорочень, три розділи, вісім підрозділів, висновки, список використаних джерел і додатки. Загальний обсяг дисертації – 233 сторінки, включаючи список джерел – 45 стор., додатки – 6 стор.

А. Ковальов у вступі пояснює актуальність теми роботи, її зв'язок з науковими програмами, планами і темами, визначає мету і завдання, об'єкт й предмет дослідження, методологію дослідження; обґрунтовує наукову новизну роботи, її теоретичне і практичне значення, апробацію результатів дослідження і його структуру.

У розділі 1 «Доктринальна, теоретико-методологічна, міжнародно-правова основа дослідження міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених» здійснено вивчення наукових джерел за темою дисертації, а також за суміжною тематикою, підготовлених представниками різних галузей юридичної науки, у т.ч. юристами-міжнародниками. Проаналізовано основний понятєво-категорійний апарат дослідження та його методологію, міжнародно-правові джерела регламентації прав і свобод засуджених, їх інституційний та інші механізми забезпечення. Основну увагу зосереджено на універсальних, регіональних та інших конвенційних нормах і принципах регулювання прав та свобод засуджених. Йдеться про документи ООН, ГА ООН, Ради Європи та

інших організацій, міжнародно-правові зобов'язання з прав і свобод засуджених, способи, форми і моделі імплементації таких зобов'язань України. До певної міри обґрунтованою вбачається пропозиція виокремлення європейської системи захисту прав і свобод засуджених, заснованої на загальних і спеціальних стандартах Ради Європи, реалізації позитивних і негативних зобов'язань держав-членів. Крім загальнообов'язкових стандартів у досліджуваній сфері, автор розкриває сутність і значення рекомендаційних норм – Правила Мандели 2015 р., Бангкокські правила 2010 р. і т.д. Дана група норм закріплює права і свободи засуджених, правила і принципи поводження з ними, захисту їх прав і свобод, відновлення порушених прав і свобод засуджених.

Розділ другий дисертації присвячено аналізу статусу і діяльності таких органів Ради Європи як Парламентська Асамблея і Комітет Міністрів Ради Європи, Європейський суд з прав людини. На підставі вивчення і висвітлення їх функцій, зокрема, у частині захисту прав і свобод засуджених, визначення імплементаційних, контрольних та інших процедур узагальнено роль і вплив інституційних органів Ради Європи на забезпечення прав та свобод засуджених. У третьому розділі «Ефективність імплементації Україною міжнародно-правових зобов'язань щодо прав та свобод засуджених» викладено особливості реформування пенітенціарних систем, наприклад досвід України та інших країн, відзначено еволюційний шлях становлення українського законодавства, відповідної практики реформування у пенітенціарній сфері в Україні, у т.ч. за результатами і в процесі імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених. Тобто з проголошенням незалежності України 1991 року, вступом до Ради Європи 1995 року, прийняттям Конституції України 1996 року, Кримінально-виконавчого кодексу України 2003 року, Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» 2005 р. кардинально змінилось законодавство у даній сфері. Погоджуємось, що якісно новий етап такого реформування пов'язаний зі схваленням Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 року і затвердження операційного плану її реалізації у 2022-2024 роках та ін. Аргументованими і доцільними переважно є пропозиції щодо удосконалення законодавства України з питань прав та свобод засуджених, підвищення ефективності гарантій їх реалізації та захисту.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях.

Результати дисертації належною мірою знайшли відображення у наукових фахових виданнях з юридичних наук, виступах і тезах доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях, що засвідчує достатній рівень апробації.

Ключові положення дисертаційного дослідження і його висновки опубліковані загалом у 10 наукових публікаціях, включаючи: 5 наукових статей у фахових виданнях України; 2 наукові статті в іноземних періодичних виданнях, 3 тези конференцій.

У науковій статті, опублікованій у співавторстві з Камінською Н.В. авторський внесок здобувача становить 60% (0,21 др. арк.) і стосується аналізу тенденцій розвитку міжнародно-правового регулювання відносин між державами, державами і міжнародними організаціями; розширення обсягу прав і свобод засуджених, забезпечення їх державами, створення й утримання установ виконання покарань згідно з існуючими міжнародними стандартами.

Практичне значення і впровадження одержаних результатів

Зумовлено тим, що теоретичні положення, висновки, пропозиції й рекомендації за результатами дисертаційного дослідження використані та можуть бути використані у:

– науково-дослідній роботі – для подальших наукових розробок щодо дослідження процесу імплементації міжнародних зобов'язань з прав та свобод засуджених, у напрямі визначення та забезпечення правового статусу засуджених, ефективних процедур забезпечення їх прав і свобод, розвитку європейської системи захисту прав і свобод засуджених, міжнародної і європейської кримінології, європейської пенітенціарної політики сучасної пенітенціарної політики України, пенітенціарних систем і т.д. (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права).;

– освітньому процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Міжнародне право», «Міжнародне правосуддя», «Порівняльне конституційне право», «Порівняльне кримінальне право», «Методологія міжнародно-правових досліджень», «Міжнародно-правові механізми захисту прав людини», «Міжнародна кримінологія», «Правова система Ради Європи», «Право Європейського Союзу» та ін., а також під час розробки навчальних і навчально-методичних посібників, підручників тощо (довідка впровадження у Національному авіаційному університеті);

– правотворчості – для вдосконалення законодавства шляхом внесення змін і доповнень у національне законодавство, а саме до Кримінально-виконавчого кодексу України, Законів України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про міжнародні договори України», «Про звернення громадян», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про прокуратуру», Положення про Міністерство юстиції України, Регламенту Державної пенітенціарної служби України та інших;

– правозастосуванні – з метою вдосконалення процедури імплементації міжнародних зобов'язань з прав та свобод засуджених, уніфікації практики

застосування відповідних міжнародних стандартів і національного законодавства у даній сфері, практики сучасних міжнародних організацій, підвищення ефективності роботи Державної кримінально-виконавчої служби України і т.д.;

– правозахисній і правопросвітницькій роботі – для підвищення правосвідомості правової культури населення, особливо засуджених, а також для представників громадських організацій, духовенства, засобів масової інформації, тренерів і розробників тематичних лекцій, семінарів, інтерактивних занять з даної тематики.

Оцінка ідентичності анотації та основних положень дисертації.

Ідентичними за змістом є анотації й основні положення тексту дисертації, зокрема сформульована мета і завдання, об'єкт і предмет, наукова новизна і висновки роботи. Останні викладені лаконічно і послідовно, на підставі оптимального методологічного інструментарію дослідження, належної аргументації положень дисертації. Анотація не містить інформації, яка було б відсутня у дисертаційній роботі. Дисертацію, включаючи анотації, оформлено відповідно до встановлених вимог до такого виду робіт.

Відсутність порушень академічної доброчесності.

Ознайомлення і вивчення дисертаційного дослідження, публікацій автора свідчить про відсутність фактів явного порушення академічної доброчесності.

Дискусійні і суперечливі положення дисертації,
зауваження щодо її змісту.

Не дивлячись на загальне позитивне враження дисертаційної роботи А. Ковальова, як і будь-яка інша аналогічна робота, вона не позбавлена дискусійних і суперечливих аспектів, зауважень, що можуть бути спростовані автором під час публічного захисту.

По-перше, цікавим і неоднозначним є авторський підхід щодо національної моделі імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених в Україні, її складових. Проте видається, що варто конкретизувати аргументи на користь виокремлення такої національної моделі в Україні, насамперед, її об'єктно-суб'єктні характеристики, а також все ж таки з'ясувати суттєві відмінності від інших існуючих національних моделей імплементації міжнародно-правових зобов'язань з прав і свобод засуджених.

По-друге, вбачається фрагментарним аналіз пенітенціарних національних систем європейських та інших зарубіжних держав, тенденцій і закономірностей їх становлення і реформування, виокремлення на цій основі уроків для аналогічних реформ в Україні

По-третє, доцільним було зосередити увагу дисертанта і на специфіці наднаціонального регулювання, реалізації прав і свобод засуджених у

Європейському Союзі, відповідність національного законодавства у даній сфері aquis ЄС. З огляду на той факт, що більшість держав-членів ЄС є одночасно державами-членами Ради Європи, тому важливо звернути увагу і на відмінності чи подібності міжнародного регіонального регулювання і наднаціонального регулювання прав і свобод засуджених.

По-четверте, доволі поверхнево здійсненний аналіз співвідношення категорій «міжнародно-правовий статус засуджених», «правовий статус засуджених», «міжнародно-правовий статус людини і громадянина», «принципи міжнародно-правового захисту засуджених», а також інших пов'язаних з ними категорій і понять.

По-п'яте, хоч і на рівні окремого підрозділу автор проаналізував практику ЄСПЛ щодо захисту прав і свобод засуджених, все ж таки варто було дослідити практику інших міжнародних судових органів, міжнародного моніторингу і міжнародного контролю за виконанням зобов'язань щодо належних умов утримання засуджених і поводження з ними, виокремити цікаві національні судові практики у досліджуваному напрямі.

По-шосте, потребують конкретизації і подальшого вивчення, зокрема, згадані у роботі інститути забезпечення пенітенціарної безпеки, у т.ч. з урахуванням правового режиму воєнного стану і післявоєнного розвитку; пенітенціарної медіації, пробації, соціалізації засуджених під час відбування покарання та ресоціалізації і реінтеграції після звільнення, протидії корупції, цифровізації пенітенціарної системи тощо.

Разом з тим, зазначені зауваження не є критичними, а більше сприяють науковій дискусії, мають характер рекомендацій і побажань на шляху подальшого вивчення означеної проблематики. Вони не знижують позитивну оцінку дисертаційного дослідження А.В. Ковальова.

Загальний висновок.

Таким чином, дисертаційне дослідження Ковальова А.В. «Імплементація міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні» є цілісною, завершеною науковою роботою, підготовлено автором самостійно, сформульовано нові науково обґрунтовані висновки і пропозиції, що мають суттєве значення для сучасної науки міжнародного права, імплементації міжнародних стандартів, зобов'язань у даній сфері, правозастосовної практики. У цілому мети дослідження і відповідні завдання виконані, його результати сприятимуть удосконаленню системи захисту прав і свобод людини, включаючи засуджених осіб.

Ґрунтовне її вивчення засвідчує про загальну відповідність існуючим вимогам, насамперед, Порядку присудження наукових ступенів, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі

змінами); Вимогам до оформлення дисертації, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 р., а також паспорту спеціальності 12.00.11 – міжнародне право. Автор дисертації на тему: «Імплементація міжнародно-правових зобов'язань з прав та свобод засуджених в Україні» Ковальов Артем Вадимович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидат юридичних наук за спеціальністю 12.00.11 – міжнародне право.

Офіційний опонент
доктор юридичних наук,
професор кафедри міжнародного права та
порівняльного правознавства
Національного університету біоресурсів і
природокористування України **В. П. БАЗОВ**

ПІДПИС ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу кадрів
Підпис 08.03.24 С.ГРИЩЕНКО